

bokstavlig mening men levde kvar i hennes minne. Ur den erfarenheten och ur den samtida idédebatten, växte hennes idéer om framtidens människor och liv fram. Idéer som på många sätt inbegriper och tar sin utgångspunkt i begreppet hem. För Key var hemmet, omsorgen och vad det förknippade med en möjlighet för kvinnor att på ett självständigt sätt uppnå jämställdhet med män. Hennes tanke var att i hemmet skulle kvinnan via skönhet och känsla för det estetiska dana de människor, som på ett demokratiskt och värdigt sätt skulle forma det nya samhället. Det här var inte endast något som skulle utföras från hemmet, kvinnan behövdes också ute i samhället. Men för att bibehålla sina särskilda egenskaper skulle kvinnan bli verksam inom de yrkesområden som korresponderar mot de uppgifter hon kunde fylla i det ideala hemmet. De områden Key syftade till var vård- och läraryrken.

Historien har varit ironisk mot Keys utopier. Hennes idéer om den nya kvinnans vårdande omsorgsroll visade sig passa perfekt för en manlig särartsideologi, där kvinnan kan slussas mellan familj och yrkesliv utan att hon behöver göra avkall på sin uppfattning om kvinnokönets kall. Keys tankar om hemmets centrala roll för uppfostran ledde snart till att skolan och samhället invaderade hemmet. Under 1900-talet har vi i allt snabbare takt gått mot ett expertsamhälle, där hemmets roll som uppfostrare har ersatts med experter.

Istället är det andra utopier om hemmet, som på ett tydligt sätt är mer gångbara idag. För ungefär samtidigt med att Keys tankar tar form drabbas Carl Larsson av hemlängtan i den svenska konstnärskolonin i det franska Grez. Under sin vistelse där kommer han i kontakt med de idéströmningar som ville göra upp med den degenererade stadsbon. Det är i Grez Carl Larsson säger sig slänga det bisarra måleriet i sjön, det måleri som han sökte sig till Frankrike för att utveckla. Men där har man redan börjat sträva efter att avestetisera konsten och måla naturliga människor på landsbygden. Istället föds hos Carl Larsson tankarna om familjehemmet i samband med att hans hustru ger upp sitt konstnärsskap för att bli mor. Redan på plats målas embryot till det hemliv som senare blev en svensk idyll. När Carl Larsson senare flyttar till Sundborn är programmet färdigt. Av det tidigare oppositionella konstnärsskapet blir han den bullrige fadern och hon blir hemmets dekoratör och själ. Så bildas den idyll, som gör att vi idag antingen med beundran eller misstro kan kalla ett hem för en riktig Carl Larsson-idyll.

Bakom artiklarnas texter finns det också mindre uttalade tankar som tycks intressera Ambjörnsson.

Exempel på det är utopiernas död och modernitetens paradoxer. Utopier kan vara lika sköna som de är, eller visar sig vara, förtryckande. Utopier bjuder alltså på en motsättning och här lämnas läsaren i sticket. Ambjörnsson avsvärjar sig den marxistiska utopin som politiskt direktiv, men samtidigt menar han att den har en hel del att säga om historien och dess dialektik mellan olika motsättningar. Och utopier är något som saknas idag, menar han, exempelvis inom dagens politik. Men samtidigt visar de olika texterna på hur olika utopier, visserligen med goda intentioner, men antingen via missförstånd eller medvetna misstolkningar, leder till olika former av förtryck. Utopin som tanke är modern och som sådan också kanske paradoxal. Med dagens erfarenhet av det moderna och dess utopier som också kapabla att framställa monster som 2:a världskriget och miljöförstöring, blir Ambjörnssons saknad av utopier motsägelsefull. Men samtidigt är kanske det här en av förtjänsterna med Ambjörnssons försvar av utopin och hans underfundiga kommentarer till dagens idédebatt. Utopier kan visserligen vara en fara men också något nödvändigt och samlande i det moderna, ibland hemlösa samhället.

*Christer Eldh*

**Tor fröken att det klarnar?** Sigrid Millraths minnen från Oscar II:s tid och Artur Hazelius Skansen. Redaktör *Arne Biörnstad*. Nordiska museets förlag. Stockholm 1993. 286 s., ill.

Någon modern biografi över Artur Hazelius finns märkligt nog inte. I samband med förarbetena till Skansens 100-årsjubileum framkom emellertid ett viktigt källmaterial i Sigrid Millraths opublicerade memoarer, som förvarades hos sonen Ulf Behm i Jämtland. De har nu till större delen gjorts tillgängliga i bokform av förre chefen för Skansens kulturhistoriska avdelning, Arne Biörnstad. Han har inte bara interfolierat texten med intresseväckande

rubriker och illustrationer utan också skrivit en kommentar och presenterat en stor del av de 400 personer som nämns i texten och som "med rimlig arbetsinsats varit möjliga att identifiera". Millraths text är uppenbarligen ortografiskt återgiven, vilket bidrar till att ge boken tidsfärg.

Sigrid Millrath (1872–1940) var Hazelius "högra lilla hand" från sommaren 1892. Även sedan hon lämnat sin tjänst 1903 förblev hon bofast på Skansen, gift med Alarik Behm, Skansens förste chef för den zoologiska avdelningen. Memoarskrivandet har uppenbarligen varit planerat på 1920-talet men genomfördes först 1930–1933, då Hazeliusminnet stod i förgrunden.

Vad Sigrid Millrath skildrar är, för att tala med henne själv, "icke de stora orden, ej heller de djupa tankarna eller de djärva drömmarna – nej, det är vardagens id, den dagliga gärningen på Artur Hazelius älskade Skansen, mödan, penningbekymren, oron för morgondagen, men också hänförelsen, värmen, solskenet och arbetsglädjen här uppe under dessa oförgätliga år". Det är med andra ord ett inifrånperspektiv, en närbild av Hazelius på Skansen, som hon tecknar.

Memoarerna är visserligen skrivna först tre decennier efter Hazelius död 1901, men Sigrid Millrath bygger på ett utomordentligt samtida material bestående av små lappar, som Hazelius dagligen skrev till sina medarbetare med direktiv och frågor och varigenom han praktiskt taget styrde den dagliga verksamheten på Skansen. Annars är det ju som regel endast kontakterna med personerna utanför närområdet som är skriftligt dokumenterade. Sigrid Millrath har bevarat varje lapp som hon mottagit och systematiserat materialet.

Sigrid Millrath var bara en 20-årig flicka när hon kom till Hazelius. Hennes far hade en gång tjänstgjort under general Hazelius och den personliga kontakten ledde uppenbarligen till anställningen på Skansen, men säkert också den personliga charm som den väluppfosttrade flickan ägde. Hazelius insåg snabbt vilken tillgång han hade i denna unga dam. Han stärkte hennes självförtroende och utnyttjade henne tidigt som "tiggerska" för sina syften i det högborgerliga Stockholm. Det gällde till en början främst att skaffa små bidrag till Skansens vår- och höstfester, men fröken Millrath kom efter hand även att förmedla betydande donationer. Den glada flickan med sina repliker och sitt sinne för ackuratess var som klippt och skuren för sådana uppgifter.

Sigrid Millrath förlorade tidigt sin far och det är inte utan att Artur Hazelius blev en fadersgestalt för henne. Hazelius å sin sida hade endast sonen Gunnar i livet. Bilden av en torr och tillknäppt,

nästan folkskygg styresman retuscheras av Sigrid Millrath. Hazelius hade både humor och humör. Han registrerade med personlig hand allt från det minsta till det största. Han knöt varken arkitekter eller akademiker till sitt museum, kanske för att undvika diskussioner. Han var "allom allt". Som gammal skolman vinnlade han sig om sin lilla sekreterares handstil och inte bara som uppfostrare av sin egen son, utan också som ansvarig för Skansenkullorna, var han i inte ringa grad moralist. Också sin publik ville han uppfostra. Ytterst motvilligt medgav han förtäring av starka drycker vid Skansens fester.

Det är en närgången, stundtals gripande bild man får av Artur Hazelius, som brukade de flesta av dygnets timmar för sitt museum och som levde ytterst enkelt och disciplinerat. Sigrid Millrath berättar om hans dagsprogram men låter oss också följa årets lopp på Skansen från Valborgsmäss till nyårsafton. Själv blev hon den viktigaste kontaktpersonen för att animera Stockholmsdamerna att ställa upp vid de olika festerna. Hon ger snabba och säkert även träffande karakteristiker av de många aktörerna vid dessa tillfällen. Samtidigt kan man inte undgå att märka att det är en kvinna som fört pennan. Hon har sinne för det sköna både när hon skildrar människor och ting. Hon kan i detalj beskriva damernas klädsel. Också den ökande skaran av medarbetare på Skansen porträtteras, medan N. E. Hammarstedt och P. G. Vistrand på Nordiska museet endast nämns i förbigående.

Sett ur nutida perspektiv får man ett starkt intryck av att det var betydligt mera "Volklorismus" än folklore som präglade arrangemangen på Skansen under denna första tid. Hazelius måste själv ha varit medveten om det, men ändamålet fick helga medlen. Festerna med några hundra frivilliga tycks under denna tid ha varit Skansens viktigaste inkomstkälla. Och vädret var helt avgörande. Därav den ängsliga frågan som mötte Sigrid Millrath under mulna morgonstunder då hon vandrade runt bland försäljningsstånden: "Tror fröken att det klarar?"

I sin efterskrift spelar Sigrid Millrath ner sin roll som skribent, men hävdar å andra sidan att allt vad hon berättar "är riktigt sant". Själv tycker jag att hon skriver trevligt, men å andra sidan är det ofrånkomligt att hon förträngt många av vardagens förtretligheter eller i efterhand förvandlat dem till lustigheter. Det är med tidens distans Hazelius påminnelserlappar förvandlats till minnen av Sigrid Millraths egen tid som hans "lilla högra hand".

Det är närbildkontakten med Hazelius som varit anledningen till Arne Biörnstads omsorgsfulla ut-

gåva. Men Sigrid Millrath hade tillräcklig självkänsla för att också teckna sin egen "Life Story". Ur kulturhistorisk synpunkt har också de inledande avsnitten stort intresse, även om liknande uppgifter möter i andra memoarer. Det gäller skolgång, umgängesliv, fester, sommarvistelser. Man får en känsla av att det högborgerliga Stockholm utgjorde en värld för sig, som etnologerna ännu inte trängt in i på samma vis som t.ex. Angela Rundqvist ifråga om hovlivet.

Också i de självbiografiska avsnitten framträder Sigrid Millraths starka personintresse, och det måste ha krävt stor möda att identifiera alla de personer som ofta bara framträder som förbifladdrande namn. Ibland kan man tycka att det varit överflödigt att lämna biografiska notiser även om sådana personer som alltjämt figurerar i uppslagsverken. Men däremot är det till stor hjälp att Arne Biörnstad informerar om mindre kända personer. För recensenten var det t.ex. ytterst värdefullt att få veta att generalkonsuln Hugo Duhs uppträdde som Frödingrecitatör iförd värmlandsdräkt vid Skansens litterära aftnar. Jag har nyligen skildrat hans insatser för att rädda sina faders kyrka i norra Skåne, men ovetande om de impulser han måste ha fått genom kontakten med Skansen (N.-A. Bringéus, Rya gamla kyrka, 1993).

Vad som går förlorat genom memoarens när-synthet har Arne Biörnstad satt in i ett bredare samtids- och samhällsperspektiv i sin egen koncentrerade kommentar. Han summerar: "Framför kulliserna blev bilden /av Skansen/ av somliga tolkad som en njutning för över- och medelklassen. Det skulle ta ännu några årtionden innan alla blev delaktiga och mer överens om prestationen. Men grunden var lagd av Artur Hazelius och hans många medarbetare, av vilka Sigrid Millrath var en som förtjänar att bli hågkommen." Nog borde Arne Biörnstad överväga om det inte också är hans uppgift att skriva biografien om Artur Hazelius.

*Nils-Arvid Bringéus*

*Bertil Rehnberg och Lilian Kulvéen Rehnberg: Julkrubban berättar.* Kulturarv och budskap i en helgtradition. Göteborgs stiftshistoriska sällskap. Tre Böckers Förlag AB. Göteborg 1995. 63 s., ill.

Svenskt kyrkoliv präglas för närvarande även påtagligt medeltidsrenässans i den meningen att man på bred front börjar återuppliva och tillägna sig den medeltidalturgins och kyrkokonstens symbolspråk. Den konstvetenskapliga forskningen lyfter jämsides härmed fram och tolkar de bevarade resterna av medeltidsarvet. Lena Liepes minutiösa inventering av träskulpturen i Skåne är det senaste exemplet. Det är likväl påtagligt att det främst är plastiska figurer med anknytning till Jesu lidande och död som bevarats till våra dagar. Några figurer av och med Jesusbarnet i krubban har veterligen inte tillkommit. Detta kan inte vara någon tillfällighet. Fokuseringen på Jesu födelse inom träskulpturen måste uppenbarligen hänga ihop med motreformationen, som med Bayern som centrum tog träskårarkonsten och de plastiska figurerna i sin tjänst i utomordentligt hög grad. Mycket av vad vi idag förknippar med katolsk fromhet är ett arv från motreformationen och barocken. Det är lättförståeligt att detta på evangeliskt område isin tur medför en starkt negativ hållning till de plastiska figurerna.

Hur gick det då till att julkrubban lyckades bryta konfessionsgränserna? Ett svar på denna fråga lämnar f. lektorn, teol. dr Bertil Rehnberg i en vacker publikation med rubriken "Julkrubban berättar. Kulturarv och budskap i en helgtradition". Rehnberg för oss tillbaka till Tyskland, men till en helt annan, av luthersk pietism präglad miljö, med ett flertal smältdeglar i de anstalter som växte upp inom den inre missionen: Wicherns Rauhes Haus utanför Hamburg, Theodor Fliedners Kaiserswerth liksom von Bodelschwings Bethel vid Bielefeld är välbekanta. Till dessa lägger Rehnberg nu även en räddningsanstalt grundad av Johann Daniel Falk i Weimar, Wilhelm Löhes Neuendettelsau i Bayern, och inte minst Gustav Jahns Zülchow vid Stettin. Julkrubban blev både ett instrument i julens fromhetsliv och ett försörjningsmedel för de intagna pojkar i de olika räddningsanstalterna. Men kyrkohistorikern Bertil Rehnberg sätter samtidigt in julkrubban i en teologisk ram. De ledande gestalterna inom den inre missionen tog upp kampen mot lidandet och nöden mot en trosbakgrund, där världsförloppet framstod som en dramatisk strid mellan Guds rike och syndens rike. I det skeendet avtecknade sig för dem särskilt två punkter: Guds människoblivande och Kristi förväntade återkomst.